

Két közgazdasági vita – ötvenhat tavaszán

E bevezető nem szándékozik az itt közzétett két közgazdasági vita teljeskörű elemzését adni, hiszen a korabeli és hiteles szöveg valóban önmagáért beszél. Csupán néhány mozzanatra szeretném az olvasó figyelmét ráirányítani. Az akkori kortársakét azért, hogy emlékeiket felidézzék, az utókorét, hogy jobban megértse e minden vonatkozásban sajátos szöveget, a szöveg környezetét és a körülményeket.

A közgazdasági vita – tárgyát tekintve a politikai gazdaságtan elméleti kérdéseit és a második ötéves terv irányelveit tárgyaló ankét – valójában a Petőfi Kör *első* nagy érdeklődést kiváltó vitája volt. Az érdeklődést a Kossuth Klubban megjelentek nagy száma jelzi: az emeleti előadóteremből kiszorult a hallgatóság, megtelt a hall, sőt a lépcsőház is. A vitát nem sikerült berekeszteni, folytatni kellett két hét múlva. Ez már önmagában szokatlan volt az értekezletekbe, ankétokba belefásult budapesti értelmiség körében. De szokatlan volt a vita módszere is. Nem hangzott el bevezető előadás, a vita *in medias res* kezdődött, ha Györffy Sándornak a vitát bevezető felszólalása nyilvánvalóan jelzi is, hogy ő felkészült az elsőként való szereplésre. Györffy a Petőri Kör vezetőségének is tagja volt, kérdéseinek és bírálatának címzettje pedig régi népi kollégista barátja, Szabó Kálmán, akkor az Országos Tervhivatal főosztályvezetője. A vitának ez a szokatlan módszere – kétségtelenül Tánczos Gábor leleménye – azután meghatározta a további viták menetét is, és kiváltotta a Petőfi körüli vitákkal szemben kezdettől fogva bizalmatlan és a vitákat gyanakvással figyelő ifjúsági és párt-funkcionáriusok neheztelését. Belekapaszkodva e sajátos formába, úgy vélték, hogy a vitáknak keretet szabó bevezető előadás hiánya teszi, tette az eszmecseréket olykor „parttalanná”. Funkcionáriusi tudatuk objektív „korlátai” miatt nem ismerték fel (hogyan ezt a marxi tételt kiforgassam): nem a viták újszerű formája, hanem az 1956 tavaszára alapjaiban megváltozott társadalmi-politikai helyzet döntötte el és határozta meg a viták légkörét és mondanivalóját.

Az olvasónak nem kell külön felhívni a figyelmét a viták nyelvezetére, szóhasználatára: a kor megszokott zsargonjában szól talán kivétel nélkül mindenki. A dogmák megkérdőjelezése a dogmák nyelvén történik, de már megtörténik. Talán ez az első nyilvános fórum, ahol egy teremben találkoznak a gyakorlati gazdaságpolitika vezetői, a tudományos intézetek vezető és nem vezető kutatói, az egyetemi oktatók és a gyakorlat műszaki és gazdasági szakemberei. A dogmatikus nyelvezetet mély indulatok fűtik. A fiatal marxista-leninista értelmiség, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen és a szovjet egyetemeken végzett fiatal

diplomások, a hazai ifjúsági mozgalomból kinőtt értelmiségiek, a népi kollégista hagyományaikban meggyalázottak együtt kérik számon önmagukon és a vitavezetőkön, hogy mi történt az országban, hol hibázták el a gazdaságpolitikát, mi nem érvényes már a marxista-leninista politikai gazdaságtan tantételei közül.

Ne feledjük: csak hetekkel vagyunk a Szovjetunió Kommunista Pártja 20. kongresszusa után. Hruscsovnak a kongresszus zárt ülésén elmondott, Sztálint leleplező nagy beszéde még csak szóbeszéd tárgya, a vita résztvevőinek zöme bizonyosan nem olvasta. Rákosi hatalma rendíthetetlennek látszik, még érvényben van a Nagy Imrét elítélő 1955 márciusi és áprilisi határozat, mely szerint Nagy Imre „jobboldali elhajló” és a jobboldali elhajlás a „főveszély”. Ez a fő oka annak, hogy a bírálat még óvatos, Rákosi és Gerő neve még nem fordul elő, Nagy Imre említése még anatómia alá esne. A hangnem és szóhasználat másik oka is nyilvánvaló: a fiatal marxista értelmiség csak a maga szóhasználatát tudja alkalmazni, még a felületen kapingál, de olykor a lényegre talál.

A bírálat – s ez is a kor sajátos liturgiájának része – néha kérdések formájában hangzik el. „Álkérdések” voltak ezek a javából, hiszen a fiatal Kornai Jánónak már bizonyára volt véleménye a polgári közgazdaságtan klasszikusairól, amikor kérdését Nagy Tamáshoz intézte. És ebben a légkörben különösen bátornak tűnik Lányi Kamilla frontális támadása Nagy Tamás *Szabad Nép*-beli cikke ellen: a felszólaló, ha körülírt megfogalmazásban is, de a Magyar Dolgozók Pártja gazdaságpolitikájának alapjait kérdőjelezte meg. És talán Nagy Tamás életének is fordulópontja lehetett ez a vita: itt elhangzott önértékelése cikkéről, továbbá állásfoglalása a megújulásra kényszerülő gazdaságpolitika és gazdaságelmélet mellett talán meghatározta későbbi reformközgazdaszi működését is.

Szólni kell minden Petőfi körüli vitán lényegi szerepet betöltő vitavezetőkről is. Nagy Tamás 1956-ban szinte minden háború utáni magyar közgazdász elméleti tanítómestere, a marxista közgazdaságtudományi egyetem megszervezője és első kurátora, a politikai gazdaságtan professzora. Hívó és tudós marxista egyszemélyben, akit ugyancsak megpörkölt, megégetett az önkény, akit személyisége és tudása is arra predesztinált, hogy a szocialista megújulás hívévé váljon. Ellenzékinek akkor semmiképpen sem lett volna mondható.

A három vitavezető közül bizonyára Donáth Ferenc volt a legtekintélyesebb. A harmincas évek eleje óta az illegális kommunista párt tagja, legendákba vesző és az ötvenes évek elején mélyen elhallgatott kommunista diákmozgalmak szervezője, vezetője, a Márciusi Front egyik alapítója. Ha mindezt a vitán megjelent fiatalabbak akkor talán nem

is tudták pontosan, azzal bizonyára tisztában volt mindenki, hogy Donáth 1954-ben szabadult Rákosi börtönéből, hogy Haraszti Sándorral, Kádár Jánossal, Kállai Gyulával, Losonczy Gézával, Újhelyi Szilárdval és másokkal együtt tartóztatták le, hogy súlyos börtönévei előtt egyik szervezője volt a 45-ös földreformnak és letartóztatásakor épp Rákosi Mátyás titkárságát vezette.

Az olvasónak talán feltűnik majd Donáth rezervált magatartása a vitában: Donáth – szabadulása és rehabilitálása után – nem fogadott el semmilyen vezető állami vagy párttiszséget. Valószínűleg ez volt első nagyobb szereplése a nyilvánosság előtt. Megnyilvánulásaiából kiérződik politikai állásfoglalása, de ekkoriban Donáth is a még *szűken* értelmezett szocialista megújulás híve. És talán azt sem árt itt megemlíteni, hogy – mint ezt mértékadó visszaemlékezésekből tudjuk – Donáth ekkor még nem tartozott a pártból kizárt Nagy Imre köréhez.

Szabó Kálmán a legfiatalabb a vitavezetők között. Az egyetemről a tervhivatal vezető posztjába került fiatal közgazdászt a népi kollégiumok nevelték. A 20. kongresszus előtt készített második ötéves terv előterjesztését „hivatalból” kénytelen védeni, de szavaiból kiérződik megannyi kételye – ez határozza meg szerepét és magatartását a vitán.

A közgazdasági vita egyik kiemelkedő felszólalója *Markos György* volt. Markos György egyetemi tanár az illegális kommunista mozgalom harcosa, aki Sopronkőhidáról Rajk Lászlóval és Rajk Júliával vesz részt a „vándorló fegyház” gyalogmenetében és aki 1953 után az első sorokban küzd a megújulásért. Aktivitása tehát nem véletlen, miként az a tény sem, hogy ő lesz a júniusi közgazdasági vita vezetője. A vita nehézkes címe is a kort jellemzi, az pedig szándékos változtatás, hogy ezen a vitán Markos rövid bevezető előadást tart. Ekkor ugyanis már túl vagyunk a Petőfi Kör – itt közölt – közgazdasági vitáin (1956. május 9. és 22.) kívül a történész, a filozófiai vitán és lezajlott az ún. partizántalálkozó is, ahol a résztvevők Rákosi és Gerő leváltását követelték. A „gazdaságföldrajzi” vita kísérlet volt a viták „mederbe terelésére”, arra, hogy szűkebb körben, inkább szakmai kérdésekről essék szó. És ha a politikailag kevésbé feltűnő cím ezúttal lehetővé tette, hogy ismét a Kossuth Klubban rendezzék meg a vitát (miután a filozófusok és a partizántalálkozó résztvevői számára szűknek bizonyultak a klub termei) a valóban szakmai problémák vitáját is a politika hatotta át.

Összefonódtak itt a morális és etikai töltetű politikai megnyilvánulások a szakmának – a politikától megintcsak el nem választható – lényegi és részletkérdéseivel.

A viták természetesen személyek között (is) folynak, az eltérő nézeteiket és áramlatokat személyek testesítik meg. A pártot, mint bírálhatatlan intézményt és az eszmét (ideológiát) a maga egészében nem érintik. De a személyeket ért bírálat még csak a második vonalat éri: alig néhány hét múlva a valóságos főszereplők nevét harsogják a vitázók.

A viták hevében életre szóló döntések születnek, emberi és politikai sorsok dőlnek el. Egy-egy felszólaló állásfoglalása és megnyilvánulása visszafordíthatatlanná és megváltoztathatatlanná tesz életutakat.

A kiélezett vita és a viták egy-egy kiélezett pillanata egyúttal a Petőfi Kör vezetőinek és a vitavezetőknek is belső konfliktust okoz és olykor próbára teszi taktikai képességüket. A Kör vezetése féltve a kör pusztalétét (hol meggyőződésből, hol taktikai okokból) igyekszik visszafogni az „előreszaladókat”. Mindebben kifejeződik a Kör ambivalenciája – az intézményüket féltő reformereknek a legalitáshoz való ragaszkodása és ugyanezen személyeknek a radikálizálódó eszmék iránti növekvő szimpátiája.

A két vita két kardinális kérdés körül forgott. A részvevő elméleti és gyakorlati szakemberek az első ötéves terv nyilvánvaló kudarca után kétségbe vonták a második ötéves terv előirányzatainak realitását. Másrészt, de ettől gondolatilag és politikailag elválaszthatatlanul, kezdték kétségbe vonni a sztálini politökonómia megannyi dogmáját, Sztálin vulgáris alaptörvényeitől a munkásosztály abszolút elnyomorodásának már akkor nevetségessé vált tételéig.

Az estébe-éjszakába nyúló két vita egy szakma ébredésének és kiútkeresésének jelentős megnyilvánulása volt. Ha az olvasó hátralapoz e kötet végére, azonnal észreveszi, hogy a vitázók fiatalok voltak, és még az „öreges” is negyvenes éveikben jártak. Még volt – vagy lett volna – idejük a megújulásra. Szembetűnő az is, hogy a részvevők által használt pártzsargon nem véletlen: a felszólalók szinte kivétel nélkül a párt tagjai, sokan az illegalitásból jöttek, sokan a háború után lettek kommunisták, marxisták, és ekkor még őszintén hittek a szocializmus magyarországi megújításának lehetőségében. És az is szembetűnő, hányan lesznek a hatvanas és későbbi években a megújuló reform, az „új gazdasági mechanizmus” elméleti és gyakorlati irányítói.

Csak arra kérhetjük az olvasót: igyekezzék a kor hangulatába helyezkedve olvasni e megszövegezésükben meglehetősen avitt, ám mégis aktuális és tanulságos dokumentumokat.